

Drømmen om Nord-Norge – fra lokalhistorie til regionalhistorie

Einar Niemi

Det fantes en drøm om Nord-Norge alt før UiT og før historiefaget kom til ved universitetet vårt, altså en drøm om et landskap større enn de minste enhetene og mindre enn nasjonen. Egentlig var det *to* drømmer. Den ene visste min generasjon ikke stort om, den drømmen som ble skapt av *pionergenerasjonen av nordnorske regionbyggere*. Den andre drømmen, i vår egen generasjon, var *fragmentert og uklart*, som noe uforløst.

Noen av oss opplevde fragmenter i formative år på gymnaset i Alta. Det er påfallende hvor mange senere historikere som gikk der – Henry Minde, Einar-Arne Drivenes, Jens Petter Nielsen – som alle kom til å forske på nordnorsk historie, til tross for at det var nasjonal dannelse som den gang var gymnasetes credo. Og i studietida, for mitt vedkommende på Blindern, kom det dråper av næring til den fragmenterte drømmen, også under bygdelagsfestene i kjelleren i Tåsen samfunnshus, med finsk flattango. Den gang visste vi ikke at «finntangoen», blant kvener kalt «humppa tansi», var en videreforedlet versjonen av argentinsk tango og at den var et utslag av nordisk *kulturregionalisme* – og at den skulle bli en erklært del av den finske kulturarven. På Nordnorsk studenthjem kom mer næring, ikke minst under den årlige store torskefesten ved starten av Lofotfisket, med taler av de gamle styremedlemmene og de nordnorske regionbyggerne, faktisk om deres egen nordnorske drøm, noe vi er blitt fullt klar over først i sen ettertid. Talene der ved det nordnorske festbordet var nok i ikke helt liten grad å regne som perler for svin.

Men etter hvert kom mer til: Stein Rokkan om spenningen mellom sentrum og periferi som en gjennomløpende konfliktlinje i norsk politikk. Og vi visste at Rokkan var fra Vågan og Narvik. Rokkans venn og kollega, Henry Valen fra Hadsel, «norsk valgforsknings gudfar», opplevde vi i fri utfoldelse under doktordisputasen i 1966 i ærverdige Gamle festsal der Valen fant det nødvendig å banne høyt og saftig på uforfalsket vesterålsk for å imøtegå opponenten, noe som vakte mer enn alminnelig oppmerksomhet. Og så kom da Ottar Brox samme år med *Hva skjer i Nord-Norge*. Vi var i ferd med å bli en ny generasjon litt stolte nordlendinger i hovedstaden.

Allikevel, tross alt dette, landsdelen var fortsatt for oss nokså lite synlig, ja langt på vei var Knut Hamsuns beskrivelse fra 1914 fortsatt gyldig:

Vi laa der bak hundrede Mile,
For hele Alverden gjemt.
Selv Landets Børn trodde vi halvt var til,
men visste det ej bestemt.
Og noget saa stedt til Hvile –
nei noget saa haapløst glemt!

Rundt 1970 kom enda en impuls som skjerpet drømmen, nemlig fra det første oppgjør med krigs- og gjenreisingshistorien, der minnehistorie og publikasjoner reiste spørsmål om svik overfor landsdelen og om urett – at landsdelen og folket her ikke hadde fått en rettmessige plass i den nasjonale historien. Slik Nordahl Grieg foregrep problemstillingen alt i 1939, i «Sang til Vardø»:

De holder her en grensepost.
Med sine arbeidsnever –
de verger liv mot ødets frost,
de gjør at landet *lever*.
Når vinternatten velter frem,
står lys imot fra deres hjem,
og det er tid å lønne dem
hvis liv er landets grense.

Men det vi altså ikke visste, var at det alt *i nærmere hundre år* hadde eksistert en nordnorsk regionalisme. Vi visste heller ikke at navnet Nord-Norge var blitt *oppfunnet*, som overordnet symbol og nødvendig redskap i byggingen av landsdelen, med et iboende signal til myndighetene om at regionprosjektet var integrerende og ikke splittende. Jeg tror vi nærmest hadde tatt for gitt at Nord-Norge-navnet hadde vært der så å si siden tidenes morgen. Først i 1990 ble historien om landsdelens og navnets genesis oppdaget, i et arkiv på prærien i Nord-Amerika, etter nordlendinger i Midtvesten og Kristiania.

Det heter at svært mange av de paradigmatisk vitenskapelig funn i historien er gjort ved slumpetreff, at man har snublet over noe banebrytende mens man egentlig søkte etter noe

annet, *serendipitet* som det heter i vitenskapshistorien. Nå er oppdagelsen av det nordnorske genesis ikke å sammenligne med oppdagelsen av leprabasillen eller av røntgenstrålene eller av penicillinen. Men da det skjedde, gjorde følelsen av serendipitet seg absolutt gjeldende, som har opptatt størrelser som sosiologen Robert M. Merton og sosialantropologen Clifford Geertz. Så vi er i godt selskap – i all nordnorsk beskjedenhet.

Stedet var Ole Rølvaag-arkivet ved St. Olav College i Northfield, Minnesota, oppkalt etter emigranten, litteraturprofessoren og forfatteren Ole Rølvaag fra Dønna. Og funnet var i en omfattende brevsamling etter Julius Baumann, som også var fra Dønna, og som ble en av de mest folkekjære dikterne blant norskamerikanerne. Dertil var han redaktør for nordlendingenes kvartalmagasin, som i 1914 tok navnet *Nord-Norge*, direkte inspirert av det nydøpte navnet på landsdelen der hjemme.

I brevsamlingen dukket så opp et brev til Baumann fra komponisten Ole Olsen, opprinnelig fra Hammerfest, nå etablert komponist i Kristiania. Og han hadde vært en av stifterne av Nordlandsforeningen i hovedstaden, seinere omdøpt til Nordlendingenes forening. Brevet er et svar på et spørsmål Baumann hadde stilt Olsen: «Fortell meg, kjære Ole Olsen, hvor kommer det navnet fra, Nord-Norge? Det var i alle fall helt ukjent den tid vi bodde i gamlelandet». Baumann hadde emigrert om lag 20 år tidligere, i 1890. Svaret fra Ole Olsen kom kjapt og kontant:

‘Nord-Norge’! Hvem skapte det Ord? Jo det var min Salighet Sivert Nilsen og jeg – vi sat en Kveldstund i 1884 i Nordlandsforeningen som den gang hadde sine lokaler i Hotel Royal, Jernbanetorvet. Talen kom ind paa den klodsete sammenstillen ‘Nordland og Finmarken’! – End om vi kalder det ‘Nord-Norge’ sa Sivert Nilsen, og saa sprer vi det videre. Det blev gjordt og de bed paa saa det var en Lyst.

Sivert Nilsen fra Bodø var stortingsmann i nærmere 40 år og en av de ledende bondepolitikere på Stortinget, også stortingspresident under den første Venstre-regjeringen og Johan Sverdrup nærmeste våpendrager under striden om parlamentarismen. Og for et kobbelt av formidable nordlendinger som soknet til Nordlendingenes forenings pionértid i tillegg, nesten alle med fiskerbondebakgrunn: Elias Blix, professor, statsråd og salmedikter; Anton

Christian Bang, professor, statsråd og biskop; Tobias Olsen, «nordlandsbanens far»; Richard With, «hurtigrutas far».³⁹

Oppdagelsen av Nord-Norge som en regional konstruksjon falt egentlig inn i en større sammenheng i tid og rom, som jeg slett ikke straks var klar over, at her fantes det nordnorske grunnlaget for det som langt senere kom til å bli kalt «den nye regionhistorien», som vi skal vende tilbake til.

Men i den nordnorske regionbyggingen fantes det alt fra starten en sprengkile, i spørsmålet om alle deler av regionen egentlig var av samme støpning. Dette avsløres også i korrespondansen mellom Julius Baumann og Ole Olsen. Olsen skriver at dette hadde han opplevd nærmest til daglig blant nordlendingene i hovedstaden: Det fantes «en Rangens Væsensforskjell» mellom de som oppfattet seg som «de ekte» nordlendingene, nemlig folk fra Nordland og Troms, og finnmarkingene. Forsøkte man å stå fram som noe eget og verdifullt, skriver Olsen, det være seg som «hammerfesting» eller «finnmarking», ble en oversett eller latterliggjort. Nordlendingene, og særlig helgelendingene, fråtset i gammel og heroisk hålogalandsk storhetstid, med Hårek fra Tjøtta, Torgar-dynastiet og Øyvind Skaldespiller, den fremste av alle skaldar. Her fantes de rette stamtavler og den opprinnelige nordnorske byrgskapen. For helgelendingene var Tore Hund ikke helt stueren; han var jo langt nordfra, og han hadde søkt råd og dåd hos de hedenske samene. Under slaget på Stiklestad bar han ikke jernbrynje, men en gannet reinskinnskufte som gjorde han usårlig for kongens sverd; det røk bare av reinhårene etter Olav den helliges sverdslag.

Denne spenningen mellom subregionene i landsdelen og omkring selve konstruksjonen av landsdelen som en helhetlig region, har egentlig aldri tatt slutt, som vi ikke minst har sett i debatten om regionreformen i vår egen tid, med kamper og omkamper – «siste ord er aldri sagt».

Og da vender vi oss mer konkret til utviklingstrekkene i forskningen på nordnorsk historie i Tromsø. Det dreier seg som tre faser, som ikke er helt lineære, men med overlappinger. Jeg minner om at det over tid er laget flere undersøkelser av denne forskningen – historikerne er flittige med selvstudier og gir aldri en anledning fra seg til å jubilere. Og mange har bidratt, ikke minst Randi Rønning Balsvik i en framstilling til UiTs 30-årsjubileum i 1998,

³⁹ EN: «Regionalism in the North: the Creation of 'North Norway'. *Acta Borealia* 1993.

«Konstruksjon av fortiden – mellom det lokale og det internasjonale».⁴⁰ Også student- og doktorgradsavhandlinger har bidratt, som Ola Goverud Anderson i doktoravhandlingen *Utviklingen av den lokal- og regionalhistoriske forskningen i Nord-Norge og Nord-Russland i perioden 1972 – 2015* (2019).

Den første fasen vil jeg omtale som *lokalhistoriens æra*, fra 1972 til om lag midten av 1980-tallet. Denne fasen har Einar-Arne tatt seg av. Ett av særdragene i denne fasen var introduksjonen av etnisitet og minoriteter i historiefaget, som utvilsomt representerte et paradigmeskifte. Som det ble sagt: «Det er ikke lenger mulig å lage bygde- og byhistoriske verker i Nord-Norge uten at etnisitet og minoriteter er med».

Den andre fasen i arbeidet med nordnorsk historie, *distriktshistorien æra*, er fra midten av 1980-tallet til midten av 1990-tallet. Den historiefaglige virksomheten i denne fasen hadde ellers flere andre betegnelser, som «felleshistorie» (om flere kommuner) og «fylkeshistorie». Det var en åpenbar kobling til de nye fylkeskommunenes ambisjoner og programmer, der historien ble ansett som legitimerende i byggingen av fylkene etter fylkeskommunereformen i 1975. *Fylkesfisering* er en ganske treffende benevnelse om ambisjoner og prosesser. Og det var forventningene blant historikerne om feit oppdragsforskning.

Men det fantes selvsagt også en faglig begrunnelse for denne vendingen. Den dreide seg om forholdet mellom geografisk og demografisk størrelse på den ene siden og på den andre siden potensial for lødig historisk analyse og slutninger, der de større geografiske enhetenes mer omfattende og varierte kildegrunnlag ble forventet å gi mer faglig armslag. Holdningen var, når alt kom til alt: Det kom litt an på størrelsen.

Denne fasen kommer først og fremst til uttrykk i de mange prosjektplanene og i de oppdragene som ble gitt og ikke minst i de omfattende debattene om det som ble oppfattet som en *vending* i lokalhistorien. Publiseringen i denne fasen av større verker var heller beskjeden; flere rakk ikke å komme ut før langt inn i den tredje og siste fasen. Det ble faktisk utgitt bare ett eneste arbeid i landet om en hel landsdel innen rammen av fasen, nemlig *Nordnorsk kulturhistorie* i to bind utgitt i 1994, redigert og i stor grad skrevet av forskere ved UiT – og finansiert av de tre nordnorske fylkene. Verket ble lagt merke til også nasjonalt, noe som tildeling av Brageprisen er ett uttrykk for. I 1990 kom den første fylkeshistorien i landsdelen,

⁴⁰ Tove Bull og Tore Vorren (red.), *Universitetet i Tromsø. Glimt fra de første 30 år*. UiT 1998.

Øystein Bottolfsens *Finnmark fylkeskommunes historie*. Enkelte fylkeshistoriske verker i Sør-Norge fulgte på, som Møre og Romsdal med flere bind, det første utgitt i 1990.

Symptomatisk skiftet den årlige nordnorske samlingen av historikere og historieinteresserte navn fra «det nordnorske lokalhistorieseminarret» til «det nordnorske historieseminarret» eller «det nordnorske landsdelsseminaret i historie».

Det utkom også verker med faseoverlappinger både bakover og forover, gjerne som «felleshistorie», for eksempel avgrenset til de gamle fogderiene. Alt i 1959 vedtok kommunene i Lofoten og Vesterålen en slik «felleshistorie», som ble utgitt i tre bind fra 1978 til 1995. Et annet eksempel er felleshistorien for Helgeland, utgitt i fire bind, fra 1985 til 2015, altså over 30 år. Og det tok tid før fylkeshistorien for Nordland forelå, i 2015, i tre bind.

Men her fantes også riktig gamle forløpere i landshistorien, som vi i dag vet var utslag av den nordnorske regionalismens andre fase, der bygging av kunnskaper om Nord-Norge hadde høyeste prioritet. Det ene eksemplet er Hans Eidnes' *Nordlands saga i oldtid og mellomalder* (1921), videreført i *Hålogalands historie* (1943). Det andre er etableringen av Hålogaland historielag og tidsskriftet *Håløygminne* i 1920, året før det lokalhistoriske nasjonale tidsskriftet *Heimen* kom. Halvdan Koht var med på oppstarten av *Håløygminne* og satte ord på det hele: Dette ble gjort «i byrgskapen over å vere hålogalendingar», samtidig som han forventet at tidsskriftet skulle bidra, «om ikkje med gull» til nordnorsk historie, så med «eit og anna sylvkorn».

Det bør også nevnes at på 1970-tallet fattet det største norske forlaget, Gyldendal, interesse for distriktshistorie, ved initiativ til og utgivelse av *Trekk fra Nord-Norges historie* (1978), i to opplag, også brukt som lærebok i historieundervisningen ved UiT. I tillegg ga forlaget ut den store serien *Bygd og by i Norge*, med ett bind per fylke, utgitt helt mot slutten av 1970-tallet, alle med fyldige historiske kapitler, flere skrevet av UiT-ansatte.

Distriktshistorien medførte imidlertid ikke noen særlig grad av innovasjon i tilnæringsmåter, verken teoretisk eller metodisk. Det viktigste kjennetegnet var den geografiske utvidelsen fra lokalhistorien.

Da er vi ved den siste fasen i den landsdelsrelaterte historieforskningen ved UiT, som jeg har valgt å kalle *regionhistoriens æra*, fra midten av 1990-tallet til i dag.

Det mest påfallende er kanskje inflasjonen i bruk av «region» og «regionhistorie», til dels også «regionalhistorie». En åpenbar forklaring er igjen impulser fra politikk og

samfunnsdebatt, også fra EU og satsingen på regionbygging og regionalisering, «regionenes Europa». Enkelte av de store verkene som ble utgitt i denne fasen, skiftet faktisk navn under veis i prosessen, fra for eksempel «landtsdelshistorie» til «regionhistorie», som Vestlandets historie (2006) og Trøndelags historie (2005), begge i flere bind. Også på lavere geografisk nivå kom «region» inn. En typisk tittel er *Hardanger – ei regionhistorie* (3 bind, 2015). Ja, selv byhistoriske verker ble kalt på tilsvarende vis, som *Arendal by- og regionhistorie* (2 bind, 2020).

Alle disse verkene er i en eller annen forstand en refleks av den politiske og forvaltningsmessige oppmerksomheten som regionalisering fikk fra slutten av 1980-tallet. Men verkene fikk også næring vitenskapelig fra teoretiseringen av regionen som «naturlig» eller «skapt», altså i spenningen mellom essensialisme og konstruktivisme, så å si mellom «røtter» og «føtter». Likeså kom det sterke impulser fra den nesten dramatiske opptattheten av *identitet*, som hadde vært et nærmest ukjent begrep i historieforskningen før om lag 1980. Og da det dukket opp, kom det også advarsler, blant andre fra nestoren innen teori og metode i norsk historieforskning, Ottar Dahl: Begrepet kunne misbrukes, og det lot seg knapt analysere.

Ut av alt dette ble et nytt historiefaglig felt skapt, *den nye regionhistorien*. Utgangspunktet var «oppdagelsen av regionen» og jakten på *historisk bevisstgjøring av regionen*, med oppkomsten av regionalisme som parallell til nasjonalisme. Den nye regionhistorien dreide seg i stor grad om en søking etter *bruk av regional identitet som redskap i politikkutforming*, med nasjonen som motspiller. Oppdagelsen tidlig på 1990-tallet av den nordnorske regionalismen og oppfinnelsen av Nord-Norge-navnet, passet nærmest som hånd i hanske for denne vendingen og ga grunnlag for nye perspektiver på nordnorsk historie.

Men i hvor stor grad fikk så den nye regionhistorien konkrete utslag? Svaret er at de store regionale verkene ikke ble grunnleggende annerledes. Riktignok har alle en håndtering av regional identitet, som et mål i seg selv, søking etter kollektivt regional lynne.

Kanskje det fremste eksempel på slik håndtering er *Vestlandets historie*, bd. 3, *Kultur*, med kapittel 1, Vestnorsk identitet i historisk perspektiv, ført aldeles glitrende i penn av vår gamle kollega ved UiT, professor Narve Bjørge. Framstillingen dreier seg om en diagnose av vestlendingens sjel. Og Narve finner at diagnosen stemmer med stereotypiene, slik finner han at stereotypiene også stemmer om nordlendingens identitet, som Narve helst komparerer med: «Vestlendingen sparte der nordlendingen forbrukte, og vestlendingen investerte med gevinst der nordlendingen spekulerte og spilte bort pengene sine». Og en nordlending ville aldri ta etter

en vestlending i utsagn som dette: «Eg er berre ein tungsindig vestlending». Nordlendingen auser ut av seg «ein direkte, kontant og knapt repeterbar ordflaum om den fordømte sjitkaffen ... som en spontan overdriving som humorstrategi». Vestlendingens svar er «ei utspekulert [...] *underdriving*, ei omveges finte som ikkje sjeldan grensar mot det infule og infame. Slå på skjækene og meine merra, det er vestlendigars vis». Men helt slik er det nok ikke i den moderne verden, «tradisjonen anbefaler ikkje lenger seg sjølv» virker kanskje som et sukk fra Narve.

Den nye regionhistorien har altså ikke fått ordentlig nedslag i de store lokalhistoriske verkene, med vektleggingen av den politiske bevisstgjøringen av region- og identitetsbegrepets instrumentelle potensial, i kampen mellom periferi og sentrum for å bygge regionen som en integrert og fullverdig del av nasjonen. Dette er trekk vi kjenner igjen i den nordnorske regionalismen slik ble utviklet fra slutten av 1800-tallet til 1980-tallet, da forvitrende støy meldte seg, ikke minst i form av «fylkesfiseringen».

I verkene som er referert foran, er det kanskje først og fremst i *Nordnorsk kulturhistorie* vi finner utslag av denne nye regionhistorien, mest sammenfattende framstilt i innledningskapitlet i bind 1, der også historien om oppdagelsen eller oppfinnelsen av Nord-Norge er med.

Imidlertid finner vi en rekke mindre arbeider der disse nye perspektivene på regionhistorien er beskrevet og drøftet. Ett eksempel er en artikkel av Svein Ivar Angell i *Heimen* 2015, «Å byggja ein region som merkevare. Historiebruk i Hardanger». Hallvard Tjelmeland har anvendt de nye regionalismemodellene i flere studier av moderne og seinmoderne nordnorsk historie, likeså Ketil Zachariassen om mellomkrigstida. Og ikke minst har Steinar Aas gjennomført disse perspektivene i sin monografi om Nordlendingenes forening, *Å eg minnest. Regionbyggerne i hovedstaden* (2012). Og det var tegn i tida at regionalisme og regionhistorie ble tatt som tema på flere av de nasjonale HIFO-seminarene⁴¹ på 1990-tallet, likeså på Verdenshistoriekongressen i 2000, i Oslo. Internasjonalt ble en lang rekke studier gjennomført, i Sverige (bl.a. om Skåne), i Danmark (bl.a. om Jylland), i Finland (bl.a. om Karelen), i Skottland og i en rekke andre europeiske land, likeså i Canada og USA, som arvtakere av den gamle «seksjonalismen». Den finske geografen Annssi Paasi ved Uleåborgs

⁴¹ HIFO står for Den norske historiske forening.

universitet framstod midt på 1980-tallet som internasjonal pioner innen feltet, med sin etter hvert kjente modell om regionens «institusjonalisering» gjennom skilte faser.

I Norge er det egentlig bare ett større arbeid som fullt ut har fanget opp «den nye regionalhistorien» med det relevante teoretiske og metodologiske verktøyet, nemlig Dag Hunstads doktoravhandling *Sørlandet – fra «terra incognita» til sommerferiested. Fire historiske analyser av regionalitet og regionalisme* (2013), også presentert i en rekke mindre arbeider. I ikke liten grad lener Hunstad seg på de nordnorske funnene og studiene ved UiT, han sier da også at det var ved UiT «den nye regionhistorien» ble introdusert i Norge. Og det var ikke tilfeldig at også den sørlandske regionalismen, anført av dikteren Vilhelm Krag fra 1902, oppstod i et sørlandsk diasporamiljø i hovedstaden inspirert av de nordnorske regionbyggerne her. Hunstad finner at det er flere paralleller mellom den nordnorske og den sørlandske regionbyggingen fram til om lag midt i mellomkrigstida. Begge kunne da også høste en særlig gevinst, nemlig henholdsvis Nordlandsbanen og Sørlandsbanen. Men i andre halvdel av mellomkrigstida forvitret den sørlandske regionalismen på nesten merkelig vis, og endte opp som en sommermerkevare, «sommer, sol og Sørland», i sterk kontrast til den nordnorske regionalismen som på samme tid nådde et høydepunkt i politisk aktivitet og resultatoppnåelse. Først på 1970-tallet ble det gjort et forsøk på å revitalisere sørlandsregionalismen, igjen etter impulser fra Nord-Norge. Men det ble ikke stort mer av det enn en torso, samtidig som Nord-Norge var nær ved et fullbrakt verk: En samlet identitets- og forvaltningsregion med nasjonal politisk gjennomslagskraft.

Kanskje er det da slik at den nordnorske regionalismens lange historie er unik i vårt land?

Så bør det tilføyes at i denne fasen utvidet studiene i Tromsø av region og regionalisme seg til Nordkalotten og Barentsregionen, en trend som Ola Goverud Anderson kaller «østrending». Det internasjonale samarbeidet ga da også stor gevinst i form av en lang rekke publikasjoner, der kronen på verket ble tobindsverket om Norge og Russland 1814 – 2014 (2014 – 2015). Dette skal Kari Myklebost ta opp i morgen.

Østrendingen har opplevd et sammenbrudd i år, takket være nytsaristiske storhetsdrømmer og misbruk av historien som legitimering av angrepskrig og brudd på folkerett, med Ukraina som offer. Det er betimelig at vi minnes den store britiske historikeren Eric Hobsbawms advarsler under Balkan-krigene på 1990-tallet mot nasjonalismens og regionalismens mørke bakside:

History is [today] the raw material for nationalistic or ethnic fundamentalist ideologies [...]. If there is no suitable past, it can be invented. I used to think that the profession of history [...] could at least do no harm. Now I know that it can. Our studies can turn into bomb factories.